

ŞEYBÂNİLERİN KURULUŞUNDA ÇEVRE DEVLETLERLE MÜCADELELERİ*

Remziye ÇELİK**

Öz

X.-XI./XVI. yüzyıla damgasını vuran; Aşağı Türkistan, Fergana, Endicân, Kâşgar ve Hârezm'in hâkimiyetini elinde bulunduran; Türkistân, Hindistân, İran topraklarına kadar ilerleyen Şeybâniler Türk târihinin çok önemli bir dönemine tanıklık etmelerine rağmen yeterli ilgiyi görememişlerdir.

Bu çalışmada Şeybâniler Hânlığı'nın ilk hükümdarı olup "fethilerin babası" unvanlı Muhammed Şeybânî Hân'ın saltanatının kuruluşunda komşu devletlerle ve özellikle Safevilerle yaşadığı mücadelelere değinilmiştir. Şeybânî Han devletini kurarken çevre devletlere karşı tutum ve hareket anlayışı üzerinde de durulmuş olup, "devletin başkentinin atının üzeri olan" bu cesur komutanın devletini kurduğu dönemdeki çevre devletlerin siyasi yapıları üzerinde de durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Özbek, Şeybânî Hân, Kazak, Mâverâünnehir, Buhârâ, Safevî.

The Safevi And Their Struggle With The Environmental States At The Foundation Of The Shaybanis

Abstract

The Shaybanids, who ruled Transoxiana, Fergana, Endican, Kashgar and Khwarezm and advanced to the lands of Turkistan, India and Iran and who left its mark on the 10th-11th to 16th centuries, did not receive enough attention although they witnessed a very important period in the Turkish history.

In this study, we covered the establishment of the reign of Muhammad Shaybani Khan, the first ruler of the Shaybani Khanate and the "father of conquests", and the issues he experienced with the Safavids.

Geliş Tarihi: 31 Ocak 2021 - Kabul Tarihi: 14 Mart 2022.

Atf Bilgisi: Remziye Çelik, "Şeybânilerin Kuruluşunda Çevre Devletlerle Mücadeleleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 257, İstanbul 2022, s. 287-308. doi: 10.55773/tda.1065751.

* Bu çalışma "Fazlullah Ruzbihân El-Huncî'nin "Mihmân-Nâme-i Buhârâ" Adlı Eserinin Terçüme, Tahlil ve Değerlendirmesi" başlıklı tezden türetilmiştir.

** Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları, remziyecelik1970@gmail.com ORCID: 0000-0003-4265-3176.

This study also covers the understanding of his attitude and actions towards the states he founded his own state in, during establishing the Shaybani Khanate, as well as the political structure of the period when this brave commander “who is on top of the horse of the capital of the state” established his state.

Keywords: *Uzbek, Shaybani Khan, Kazakhs, Mavarannahr, Bukhara, Safavid.*

Giriş

Türk İslam dünyasında yüzyıl hüküm süren Şeybâni Hânlığının kuruluşunu sağlayan Muhammed Şeybâni Han gençliğinin ilk döneminde dedesinden arta kalan parçalanmış topraklarda ayrı yerlerde yaşayan Özbekleri birleştirerek güçlü bir devlet kurarak Türkistân bölgesine hâkim olmuştur.

Şeybâni Hân, Hazar Denizi'nin doğu sahillerinden Doğu Türkistân'a ve Seyhun'dan merkezi Afganistan'a kadar uzanan büyük bir Özbek Devleti kurmuştur. Semerkant'ı başkent yaparak, ülkesini akrabaları arasında bölüştürerek yönetmiştir.

Kendisi cepheden cepheye koşarken bir taraftan Akkoyunlu toprakları üzerinde kurulan Safevî devletiyle de mücadele içerisine girmişlerdir. Komşu devletlerle sürekli mücadele içinde olan Şeybâni Han özellikle hem sınır devlet olmaları ve hem de mezhep olarak farklı ekolü benimsemeleri ve Şiiliği devletin resmî mezhebi olarak benimseyen Safevîlerle şiddetli mücadele içerisine girmelerine sebep olmuş ve bu mücadelede Şeybâni Han mağlup edilmiş ama sağlam temeller üzerine kurduğu devleti XVI. yüzyıla damgasını vurmuştur.

1.Şeybâni Hânlığı'nın Sınırları ve Mâverâünnehir (Aşağı Türkistan)

IX./XV. asrın ortalarında Ebû'l-Hayr Hân öncülüğünde Deşt-i Kıpçak'tan¹ (Kıpçak Bozkır): bugün ki Kazak stepleri Taşkent,² Sayrâm,³ Türkistân, Su-

¹ Deşt-i Kıpçak, XI. yy. ortalarından XIII. yy.ın ilk yarısına kadar olan devredeki Kıpçak topluluğunun yayıldığı sahayı ifade etmektedir. Deşt-i Kıpçak, doğuda İrtiş Irmağı'ndan başlamakta, Batı Sibirya'yı, Hazar Denizi'nin ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları içine aldıktan sonra Deşt-i Kıpçak'ın batıdaki sınırı Karpat Dağlarına dayanmaktadır. Deşt-i Kıpçak ayrıca güneyde Kırım'ı içerisine alarak Kuzey Kafkasya'daki Kuban ve Terek ırmakları sınır olmak üzere Hazar Denizi'ne, Aral Gölü'ne ve oradan da Seyhun boylarına kadar uzanmaktaydı. Ümit Gedik, *Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî ve Mihmân-nâme-i Buhârâ'sı Üzerine Bir Değerlendirme*, Basılmamış Yüksek Lisâns Tezi, Danışman, Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2012, s. 1; Nurten Kılıç, “*Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Hân ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 32.

² Özbekistan'ın kuzeydoğusunda Siriderya'nın (Seyhun) sağ kollarından Çirçik Suyu tarafından sulanan vahada kurulmuştur; târihi milattan önce II. bin yıllarına kadar iner. Şehrin yer aldığı bölgenin en eski adı Çâç olup Çin kaynaklarında Çö-çi, Çö-şi veya “Şi” olarak geçer. Bu isimler şehrin şimdiki adı gibi taş manasıyla irtibatlıdır. Bkz. Abdullah Muhammedcanov, “Taşkent”, *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 145-148.

³ Merginan'ın güneybatısında yer alan Espicâb “البيجاب” şehri, Esfîcâb, Esbicâb veya Esfera şeklinde de isimlendirilmektedir. Bu şehir, bir rivayette Çâç'a (Taşkent) tâbi olan bir köy olarak zikredilmektedir. Şehrin, Moğolların Mâverâünnehir'e saldırılarında Sayrâm “سایرام” olan adının değiştirilmesi ile oluşturulduğu rivayeti de kayıtlarda yer almaktadır. İlman iklimi sahiptir. bkz. Abdulkadir Macit, *Şeybâni Hânlığı (1500-1599)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları, Danışman, İsmail Safa Üstün, İstanbul 2015, s. 261-262; Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bâgdâdî er-Rûmî Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. I, Beyrut, Dar-u Sadr, 1977, s. 179-180; Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahşeni't-teğâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim*, s. 262, <http://ar.lib.eshia.ir/> (Erişim târihi, 25.05.2021).

zak⁴ ve Sıgnâk'a⁵) göç ederek hızlı bir fetih politikasıyla Mâverâünnehir, Fergana ve Hârezm⁶ toprakları üzerinde kurulan Şeybânî Hânlığı; Türk târihi içerisinde önemli bir yere sahiptir.⁷

Özbek hanlıklarının bağımsız bir il olarak ortaya çıkışı İbrahim Ayba'nın torunu ve Tuğlu Şeyh'in (Devlet Şeyh) oğlu Ebû'l-Hayr Han zamanıdır. Özbek soyunun kökü Cöçi Hân'ın oğlu Şibânî Hân'a dayanmaktadır.⁸ Şeybânî ise onların atası sayılmaktadır. Cuci'nin haleflerinden Özbek Hân'ı liderleri olarak kabul eden Cuci ulusunun dört kolu onun ismini kendilerini tanımlamak üzere kullanmaya başlamış, böylece Özbekler denen topluluk ortaya çıkmış ve bu bölge Özbek beldesi sayılmıştır. Bu beldelerin bir sınırı Hint Okyanusu'na, bir sınırı Türkistân'a, bir sınırı Derbend'e, bir sınırı Hârezm'e, bir sınırı Esterâbâd'a erişmekte olup bu toprakların tamamı Özbeklerin yaylağı ve kışlağı, yaşam alanları ve başkentleriydi.⁹

Daha geniş ifadeyle Özbeklerin X./XVI. yüzyıl boyunca hüküm sürdüğü Türkistan coğrafyasını tanımlamak, özellikle konar-göçer, barbar,¹⁰ savaşçı ve saldırgan¹¹ yapıdaki bu topluluk için zor olsa da şu şekilde bir sınır çizilmiştir: Hazar'ın doğusunda Âmuderya Deltası'na kadar Hârezm; Âmuderya (Ceyhun) ile Siriderya (Seyhun) arasında Mâverâünnehir (Aşağı Türkistan) Havzası ve onun Semerkant ve Buhârâ gibi vahalarını içeren Zerefşân Vâdisi; daha güneyde Yedi Su Havzası, doğuda Tanrı Dağlarının eteğinde Fergana, daha doğuda Tarım Havzası ve bu havzaları çevreleyen Tanrı Dağları bu alanı oluşturmaktadır.¹²

⁴ Suzak ilçesi Kırgızistan'ın Celal-Abad ilindedir. Merkezi Suzak köyüdür. <https://tr.wikipedia.com/wiki/Suzak> [Erişim tarihi, 01.06.2021].

⁵ Ünlü belde Sıgnâk, Kıpçak Ovası'nın güzergâhında olan büyük bir şehirdir. Bkz. Fazlullâh b. Rûzbihân el-Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ: Târih-i Padişâhi-yi Muhammed Şeybânî*, Haz. Menüçehr Sütüde, 2. bs., Tahran, Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Tahrân, 1976, s. 199-202.

⁶ Bazı İslâm coğrafyacıları; Hârezm'i (Hârezm, Harzem) batıda Oğuz Türklerinin ülkesi, güneyde Horasan, doğuda Mâverâünnehir, kuzeyde yine Türk topraklarıyla çevrili bir ülke olarak tanıtır. Hârezm'in Orta Çağ'daki başlıca şehir ve kasabaları, Amuderya (Ceyhun) Nehri'nin sağ tarafında yer alan eski başşehir Kâs, sol tarafında yer alan ikinci başşehir Gürgeç (Cürcâniye) ve bölgenin Moğol istilasından sonraki merkezi olan Hive ile (Hivak) Hezâresb, Dergân, Berkân, Kerder, Zemahşer, Cigerbend, Sedver (Sedür), Kerderânhâs, Zerdüh, Ertehuşmisen, Derhâs, Beratigin, Çağmîn, Hâmcercd, Gâvhâne, Nevkefâğ, Medminiye ve Git'tir. Kırgız bozkırları ile Kızılkum Çölü'nü sağında, Üstyurt Düzlüğü ile Karakum Çölü'nü solunda bırakarak Aral Gölü'ne doğru bir yelpaze şeklinde açılan Amuderya, bölge halkı için geniş kum denizleri arasında bir hayat kaynağı olmuştur. Bkz. Abdülkerim Özyayın, "Hârezm", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 217-220.

⁷ Macit, *Şeybânî Hânlığı (1500-1599)*, s. 47.

⁸ Mehmet Alpargu, "Türkistân Hânlıkları, Özbekler ve Özbek Hânlıkları, Terimler ve Özbeklerin Menşei", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd., C. VIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 957-1045.

⁹ Fazlullâh b. Rûzbihân el-Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ: Târih-i Padişâhi-yi Muhammed Şeybânî*, Haz. Menüçehr Sütüde, 2. bs., Tahran, Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Tahrân, 1976. s. 41, 54.

¹⁰ W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Târîhi*, Müt. M. Fuat Köprülü, 6. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 76.

¹¹ Mirzâ Muhammed Haydar Duğlat, *Târih-i Reşîdi*, Tashih. İslam Çemeni, Oğuzhân, Tahran 1398, s. 302.

¹² Nurten Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Hân ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*, s. 31.

Deşt-i Kıpçak'taki Şeybânilere verilen Özbek ismi bu grupların Mâverâünnehir bölgesine inmesiyle birlikte bu bölgeye de taşınmış, Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'deki bazı boyları da bünyesine alarak Özbek kimliğini oluşturmuşlardır.¹³ Ebû'l-Hayr Hânlığı, Şeybâniler veya Özbek Hânlığı¹⁴ Buhârâ Özbek Hânlığı,¹⁵ Mâverâünnehir Özbek Hânlığı¹⁶ olarak adlandırılan Şeybânilerin X./XVI. ve XI/XVI. yüzyılda kurdukları güçlü devletin topraklarından olan Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'in fiziki ve coğrafi durumunu incelememiz Hânlığı tanımamız açısından önemlidir.

Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)¹⁷ kelime olarak nehrin öte tarafı anlamındadır. Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'dan maksat Nehr-i Belh olarak adlandırılan Ceyhun Nehri'dir ve Âb-i Amüye olarak da adlandırılmaktadır.¹⁸ Klasik kaynaklarda Mâverâünnehir'in coğrafi özellikleri, kültür ve halkına dair tetkik ve tespitlerde bulunan İslâm coğrafya yazarlarının, Müslümân Arapların ilk İslâmi fetihleri sırasında Ceyhun Nehri'nin ötesine, yani kuzey tarafında fethettikleri bölgelere bu ismi vermiş olduklarını görürüz.¹⁹

Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'in güney sınırı; Ceyhun Nehri, Buhârâ, Semerkant ve ona bağlı Ceyhun'un kuzey tarafında yer alan Soğd²⁰ ve Semerkant toprakları, Üsrüşene,²¹ Şaş (Taşkent), Fergana, Tirmiz,²²

¹³ Kadir Tuğ, "Özbek Hân'ın Tahta Çıkışı, Özbek Kimliğinin Şekillenmesi ve Bazı Özbek Boyları", *Akademik Matbuat*, Yıl 3, C. III, S. 2, Aralık 2019, s. 49-56.

¹⁴ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 41.

¹⁵ Mehmet Alparğu, "Türkistân Hanlıkları, Özbekler ve Özbek Hanlıkları, Terimler ve Özbeklerin Menşei", *Türkler*, C. VIII, Ankara 2002, s. 557-605.

¹⁶ Nurten Kılıç, "XVI. yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Mâverâünnehir-Özbek Hânlığı (Şibâniler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemâl Çiçek, Salim Koca, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 624-633.

¹⁷ Orta Asya'ya yönelik İslâm fütuhatından sonra Arapça kaynaklarda Ceyhun Nehri'ne (Amuderya/Oxus) izâfeten "nehrin öte tarafında bulunan bölge" anlamında kullanılmıştır. İran, Çin, Yunan ve Arap kaynaklarında Turani ve İrani kavimler arasında sınır olarak kabul edildiği bildirilen Ceyhun Nehri'ne eski Türklerin Ögüz adını verdikleri kaydedilmektedir. Mâverâünnehir tâbiri IX. (XV.) yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Arapça metinlerde Mâverâül-Ceyhûn ya da Haytal, Batı kaynaklarında Transoxiana diye anılan bölgeye bazı Türk müellifleri Çayardı adını vermişlerdir. Modern dönemde Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir), Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan yaklaşık 660.000 km²lik coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bkz. Osman G. Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003, s. 177-180.

¹⁸ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 95.

¹⁹ Ebû İshâk İbrâhîm İstahrî, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Haz. İrec Efşâr, C. I, Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, Tahran 1340, s. 226.

²⁰ İstahrî, *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 232.

²¹ Günümüzde bir kesimi Özbekistan, bir kesimi Tacikistan'da kalan şehir; Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) sınırları içerisinde kalan bölgenin (Hudüdül-Âlem, s. 76) batısında Semerkant, doğusunda Fergana ve Pamir bölgesi, kuzeyinde Fergana'nın bir bölümü ve Şaş, güneyinde Kiş, Çağaniyan, Şümân, Vaşcird ve Reşt bulunuyordu. Bu dönemde bölge Çin kaynaklarında Doğu Cha'o (Su-tui-şana) adıyla anılmaktadır. Bkz. Aydın Usta, "Üsrüşene", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2012, s. 391-392.

²² Özbekistan'ın güneyinde Amuderya (Ceyhun) Nehri'nin sağ yakasında Afganistan sınırına çok yakın bir noktada bulunmaktadır. Tirmiz'deki Amuderya Limanı Özbekistan'ın yegâne nehir limanıdır. XVI. yüzyılda Tirmiz, Özbek hanlarının (Şeybâniler) eline geçti. 1646'da Bâbürlülere tarafından işgal edildi. 1758'de Mangıtlardan Atalık Muhammed Rahîm Hân şehri yeniden inşa ettiyse de daha sonra şehir ve çevresi iç savaşlar yüzünden büyük tahribata uğradı. XIX. yüzyılın sonlarında Pattahisar ve Sâlihâbâd köyleri dışında her taraf harabe hâlindeydi. Bkz. Abdullah Muhammedcanov, "Tirmiz", *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2012, s. 200-202.

Keş,²³ Nesef,²⁴ Guvâziyân, Sağâniyan, Huttel, Ahsîsek, Hârezm, Fârâb, İsbîcâb, Tırâz, İlak ve Hucend'i kapsayan bölgedir. Bu durum ışığında Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir); Özbek hanlıklarının da payitahtı olacak Buhârâ ile diğer önemli şehirleri Semerkant, Şehr-i Sez (Keş),²⁵ Karşi, Hisâr, Hisâr-ı Şâdman²⁶ ve Kermine'yi içine almaktadır. Belh şehri ise Ceyhun Nehri sahilinde yer aldığından zaman zaman Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'a ancak genel olarak Horasan bölgesine dâhil edilmektedir.²⁷

Şeybânî'nin yanında vakanüvislik yapan Rûzbihân-i Huncî, eserinde Kazaklarla savaşmak için Horasan beldelerinden Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'a²⁸ geldiğini belirterek Horasan ve Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'i²⁹ birbirinden ayırmış; ayrıca Mâverâünnehir fethedilmeden önce Türkistan kaleleri ve memleketlerinin fethedilmesinden bahsetmesi hasebiyle Türkistan, Mâverâünnehir ve Horasan'ın üç ayrı bölge olduğuna işaret etmiştir.³⁰ Bu üç bölge; kitaplarda genelde birlikte zikredilerek sınırlarının yoğun olarak birbirlerine yakın olduğundan ve çeşitli sebeplerle yurtlarından göç eden Türk kavimlerinin genelde bu üç bölgenin topraklarında hâkimiyet kurduklarından dolayı ayrılmaz üçlü yerleşim yeri olmuşlardır.

Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) ve Horasan'ı fizikî, siyasî ve kültürel anlamda birbirinden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Bu esaslar

²³ Keş de denmektedir. Muhtemelen VII. yüzyıl başlarında Semerkant'ın yaklaşık 50 km. güneydoğusunda kurulmuştur. Bugün çevresinin verimli topraklarla çevrili olmasından dolayı Farsçada "yeşil şehir" anlamına gelen Şehrisebz (halk arasında Şaar-sâbiz) adıyla bilinir. Nüfusu 71.600'dür (2001 tah.). Bkz. Zebiniso Kamalova, "Özbeklerin Ulusal Oluşumu", *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, (MİKAD)*, C. I, S. 2, Aralık 2017, s. 160-173; Ahmet Taşağıl, "Keş", *DİA*, C. XXV, Ankara 2002, s. 314-315.

²⁴ Araplar tarafından Nesef (نصف), İranlılar tarafından Nahşeb olarak adlandırılan şehrin adıdır. Bkz. Kutgân, *Musahhirü'l-Bilâd: "Tarih-i Şeybâniyân"*, Tash., Nâdire Celali, Tahran, Merkez-i Pejûhişi-yi Mirâsi Mektûb, 2006, s. 49; Buhârâ'nın güneydoğusunda olup Şehr-i Sez'den yaklaşık 165 km batıda bulunmaktadır. Buhârâ'da bir şehirdir. Buhârâ'dan Belh'e dört günlük uzaklıkta olup Türkistan'da bulunan ve "Karşi" olarak adlandırılan bir şehrin adıdır. Bkz. Mirzâ 'Alî Ekber Dihhudâ, (نصف) "Nesef" maddesi, *Lûgatnâme*, C. XIV, Haz. Muhammed Müin ve Seyyid Ca'fer Şehîdî, Tahran, Müessesesi-i Lûgatnâme-i Dihhudâ, Müessesesi-i İntişârât ve çâpi-danîşgâh-i Tahran, 1377, s. 22463.

²⁵ Karşi (Karşi, Karşi diye de yazılmaktadır.) şehri, Kaşka-Derya Nehri kenarında yer alan eski bir şehirdir. Buhârâ'nın güneydoğusunda olup Şehr-i Sez'den yaklaşık 165 km batıda bulunmaktadır. Semerkant'ın ise güneybatısında ve şehre 18 yığaç mesafede konumlanmaktadır. Rızâ Kulu Hidâyet, Karşi şehrinin coğrafi konumu itibarıyla Buhârâ'nın 18 fersah güneyinde, Semerkant ve Buhârâ'dan üç, Şehr-i Sez'den ise iki günlük mesafede olduğunu belirtir. Kâbil ve Kandahar'dan Semerkant'a gitmek isteyen bütün tüccar ve kafileler mutlaka Karşi şehrinde geçmek zorundadırlar. Tîmür Devri'nde burası dönemin meşhur ulemasından Hoca Ubeydullah Ahrar'a tahsis edilmiştir. Togan, şehirde ikamet eden halkın daha çok Mangit kabilesinden olduğunu belirtmiştir. Bkz. Macit, *Şeybânî Hanlığı (1500-1599)*, s. 247-251.

²⁶ Vâdiy-i Hisâr da denilmektedir. Özbekistan Cumhuriyetinin Sorkhân vilâyetinin Baysun belde-sinden başlamaktadır. Günümüzde Tursunzâde, Şehr-i Nu, Hisâr, Rûdeki, Verzâb, Vahdet, Yâvân, Feyzâbâd bölgelerinin tümünü kapsamaktadır. Belh şehrine yakın ve Mâverâünnehirde bir yerdir. Bkz. *Lûgatnâme*, حصار شدمان maddesi, C. IV, s. 9102, Ayrıca bkz. Nûr Muhammed Abdül-Hamid, "Taksimat-i hudud-i İdariy-i Hisâr-i Şâdman, salhay-i 1910-1951", *Iranjournals.nlai.ir*, 2020 (Erişim tarihi, 14.11.2020).

²⁷ Macit, *Şeybânî Hanlığı (1500-1599)*, s. 51.

²⁸ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 225.

²⁹ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 226.

³⁰ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 154, 200.

dâhilinde Mâverâünnehir'in içine aldığı alanı; Ceyhun ve Seyhun (Siriderya) ırmaklarının havzalarını içine alan bölge³¹ ve Amuderya'nın kuzey ve doğusunda kalan tarihi bölgeye verilen isimdir.

Türklerin vatan edindiği ve müstakbel İslâm târih tecrübesinin istikâmetinin tarihi köklerinin bulunduğu Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) bölgesi, hem fiziki-siyasî yapısı ile hem de milletlerin iktisadî, siyasî ve askerî geçiş güzergâhı üzerinde yer alması hasebiyle daha târihin ilk devirlerinden itibaren hükümler olmak arzusunu duyan her bir millet için iskân yeri olmuştur ve bölge hiçbirinden müstağni kalmamıştır.³²

Bu durumu ortaya çıkaran nedenler arasında evvela vurgulanması gereken husus; bölgenin jeopolitik konumudur. Zira bölge ticarî geçiş güzergâhının kesişme noktasında bulunmaktadır. Bu durum ticaret ve ekonomiye fazlasıyla önem veren her hükümdar ve devletin gözünü bu topraklara çevirmesine neden olmuştur. Şeybânilerin X./XVI. asrın başında Timürluları bu bölgeden uzaklaştırmaları ve hanlıklarını kurmaları ile başlayan yeni dönemin esaslı unsurlarından birisi de bu topraklara hâkim olma arzusudur.³³ Bu önemli topraklar üzerine hüküm sürmüş Şeybâniler de çeşitli saldırılara maruz kalmış ve bölge devletlerle savaşarak sınırlarını Türkistan Aşağı Türkistan ve Horasan'da korumaya çalışmışlardır.

2.Özbekler ve Özbeklerin Müslüman Oluşu

Özbeklerin tarih sahnesine çıkışları hakkındaki bilgiler çok azdır. Özbekler Türkistan'ın en eski ve en kalabalık halklarından sayılmaktadır. Zengin tarih ve üst kültüre sahip Türk boylarından oluşan etnik bir birliktirler. Özbekler, Türkistan ve onun civarında hayatını sürdüren en eski halklara dayanmaktadır. Onlar en eski dönemlerde yaşadıkları vaha adıyla "Soğdlar", "Hârezmliler", "Baktriler", "Parkanalılar" gibi anılmışlardır.³⁴ Ayrıca Özbeklerin Türk-Moğol karışımından meydana gelmiş yeni kavimlerin torunlarından olduğu da bilinmektedir.³⁵

Rûzbihân-i Huncî Özbekleri Şeybâniler, Kazaklar ve Mangıtlar diye üç gruba ayırmış; Şeybânî Özbeklerini ise "hâris" hadisinin yorumunda "Şeybânîyân (çobanlar) olarak adlandırılan milletin Özbekler olduğunu aktarmış,³⁶ başkentlerini ise Özbek beldesi olarak belirtmiş³⁷ ama belli yer adı vermemiştir. Özbek beldesini anlatırken sınırlarını şöyle kaydetmiştir: Özbek beldesinin bir sınırı Hint Okyanusu'na, bir sınırı Türkistân'a, bir sınırı Derbend'e, bir sınırı Hârezm'e ve bir sınırı da Esterâbâd'a erişmektedir.³⁸

³¹ Macit, *Şeybânî Hânlığı (1500-1599)*, s. 49.

³² Fâtih M. Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 99-100.

³³ Macit, *Şeybânî Hânlığı (1500-1599)*, s. 73.

³⁴ Kamalova, "Özbeklerin Ulusal Oluşumu", s. 160-173.

³⁵ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, 2. bs., Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1972, giriş ve s. 139.

³⁶ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 80.

³⁷ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 54.

³⁸ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 41.

Özbek ismi, Cuci ulusunu nitelendirmek için Şeybâniler tarafından Özbek Hân'a³⁹ nispetle üretilmiş politik bir terimdir.⁴⁰ Altın Orda tahtına geçen Özbek Hân'ı⁴¹ destekleyen ve diğer şehzadeler karşısında başarılı olmasını sağlayan boy, Şeybâniler olmuş ve Özbek Hân'a tâbi olmaları hasebiyle de bu tarihten sonra Şeybâniler Özbek olarak anılmışlardır.⁴²

Târihte Özbek adının ilk kullanımına XIII/XIV asırlarda yazılan Cüveynî⁴³ ve Reşîdüddîn'in⁴⁴ eserlerinde de rastlamaktayız.

Cengiz Hân'ın evlatları devrinde Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan çoğunluğu göçebe kabileler kendilerini Özbek diye isimlendirmeye başlamışlardı. Bunlar "Türkistan'da binlerce yıldır yaşamakta olan Türk toplumuna karışarak Özbek milletini teşkil etmişlerdir"⁴⁵ diyenler olduğu gibi Altın Orda Hânlığı'nın ilk Müslümân idarecisi Özbek Hân'dan H.712-741 (1312-1340) sonra toplulukların "Özbek" adı ile anıldıklarını⁴⁶ söyleyenler de vardır.

Özbeklerin Müslümânlığı kabul etmeleri *Mihmân-nâme*'de şöyle yer almaktadır: Gâzan Mahmud b. Argun Hân b. Abaka Hân b. Hülâgû Hân b. Tuluy Hân b. Cengiz Hân zamanına kadar da İslâm Moğollar arasında yaygın kabul görmemiştir. Gâzan Hân İran memleketlerinde ilk Müslümân padişahlardan sayılmaktadır. Ondan sonra tahta çıkan kardeşi Olcayto ve diğer hükümdarlar da İslâm inancını benimsemiş isimlerdir. Çağatay ulusunun ilk Müslümân olan Sultânı ise Burak Hân olup o da Mahmud Gâzân'ın çağdaşı sayılmaktadır. Bu yüzden denilebilir ki Gâzan Mahmud, Cengiz evlatlarının doğusunda doğan çok değerli bir yıldız olup âleme çok özel bir hidâyet nuru saçmıştır. Denildiği üzere onun Müslümân olduğu gün üç yüz binden fazla okçu İslâm

³⁹ Altın Orda Hânı Tokta'nın kardeşi Tuğrulca'nın (Toğrulca) oğludur. Tokta Hân'ın ölümü üzerine Hân oldu. Tahta çıkışı Tokta Hân'ın vefâtının ardından baş gösteren karışıklıklar sonucu gerçekleşti. Bazı kaynaklara göre Tokta Hân, Sayın Hân sülâlesi mensuplarını atalığı Bacır-Tok Bûgâ'nın telkiniyle öldürtmüş ve oğlu İl Basar'ı tek vâliht olarak bırakmıştı. İl Basar'ın ölümüne Sayın Hân sülâlesinin sona erme tehlikesi ortaya çıkmıştı. Bu duruma üzülen Tokta Hân'ın yanına gelen öldürttüğü kardeşi Tuğrulca'nın Hanımı Gelin Bayalun (Beylün), Tuğrulca'nın katledilmesi sırasında hâmile olduğunu, doğan oğluna Özbek adını verdiğini ve onu ölümden kurtarabilmek için Kabartay ülkesinde yakını İnal Bey'in yanına gönderdiğini söylemişti. Bkz. Mustafa Kafalı, "Özbek Hân", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 107-109.

⁴⁰ Hâce Bahâuddin Hasan Nisâri-yi Buhârî, *Müzekkir-i Ahbâb*, Tashih: Seyyid Muhammed Fazlullâh, Delhi, Hindistan Eğitim Bakanlığı yardımıyla Dâiretu'l Me'ârif-i Osmânî Haydarabâd, 1969, s. 12.

⁴¹ Özbek Hân'ın 713'te (1313) Kırım'da basılmış paralarının bulunması tahta çıkış tarihinin bu yıla tekabül ettiğini gösterir. Bazı kaynaklarda tahta çıktığı esnada otuz, yerli kaynaklarda ise on üç yaşında olduğu belirtilir. Babasının katledildiği 1291'den az sonra doğduğu düşünülürse hükümdar olduğunda yaşının yirmi üç civarında olduğu kabul edilebilir. Bkz. Mustafa Kafalı, "Özbek Hân", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 107-109.

⁴² Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hânlığının Kuruluşu ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. Nu: 2085, İstanbul 1976, s. 45-46.

⁴³ Alâuddin Atâülmülk b. Bahâuddin Muhammed b. Cüveynî, *Târih-i Cihânguşâ*, Thk. Muhammed Kazvîni, Tahran, Müessesesi-İ İntişârât-i Niğâh, Tahran 1391, s. 372, 418-419, 438, 457, 465. sayfalarda Özbek kelimesi geçmektedir.

⁴⁴ Reşîdüddîn Fazlullah-i Hamedânî, *Câmiu't-Tevârih*, Thk. Muhammed Rüşen, Tahran, İntişârât-ı Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1387, s. 122.

⁴⁵ Omorov, "Türkistân'daki Özbek Hânlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları", s. 7-18.

⁴⁶ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkîli (Türkistân) ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 31-32.

saadetine ermiştir. Cengiz Hân'ın soyu tarafından kurulan devletler içerisinde Gâzan Mahmud Hân, İslâmlaşmanın yerleşmesi anlamında mühim bir yere sahiptir. Onunla birlikte üç yüz bin askeri Müslümân olmuştur.⁴⁷

Şeybânî Hân, kendi ağzından atalarının İslamlaşmasını Mahmud Gâzan'ın Müslüman olduğu döneme yakın bir zamanda olduğunu ifade ederek şöyle diyor: “Cengiz'den beş göbek sonraki atamız İslâm ile müşerref olmuştur. Böylece imanın güzel yüzünü müşahede etmeye yönelmişlerdir. Bu atamız, İslâm ile müşerref olunca Özbek ulusunun kollarından olan Cuci⁴⁸ Hân'ın ulusunun tamamı Müslüman olmuştur.”⁴⁹

Tuktagu (Eserde Tuktoy olarak geçmektedir.) vefât edince Özbek (eserde Özbek'in genel ismi böyle belirtilmektedir) Cengiz'in oğlu Cuci, onun oğlu Batu, onun oğlu Tugan, onun oğlu Kalik, onun oğlu Tuğral ve onun oğlu Özbek hanlık tahtına oturdu ve Özbek ulusu O'na nispettir. Allâh Te'âlâ O'na hanlığı nasip edip, hükümdarlık rütbesine ulaştırmıştı. Türklerin orta yıllarına (orta asır) denk gelen H.712 (1312-1313) yılında (Özbek) saltanat tahtında yer aldı. Bilgilere göre, hanlık tahtına oturduktan sonra sekiz yıla yakın Kıpçakların memleketine yakın yerde, kendisinin ili ulusuyla beraber günlerini geçirdi. H.720 (1320-1321) yılında İslâm dinini kabul edip Müslümân oldu.⁵⁰

Özbeklerin yöneticilerine gelince: Rûzbihân-i Huncî Özbeklerin Şeybânîler kolunun yöneticilerinin adlarını *Mihmân-nâme*'de; Özbeklerin atası olan Cengiz Hân, büyük oğlu Cuci Hân'a⁵¹ Doğu Deşt-i Kıpçak'ı yurt ve Hârezm'i de atlarının yemini karşılamak için vermiştir. Cuci Hân'dan sonra on üç oğlundan biri olan Şeybânî Bahâdır Hân yönetime gelmiştir. Onun üç oğlundan biri olan Banyal Bahâdır, ondan sonra ise on oğlundan biri olan Pensû Bükâ⁵², onun da beş oğlundan biri olan Cuci-Bükâ, ondan sonra Badakul, sonra onun altı oğlundan biri Mink⁵³ Timûr, ardından iki oğlundan biri olan Pülâd Sultân, daha sonra Pülâd Sultân'ın üç oğlundan biri olan İbrâhîm Sultân ve diğer kardeşi Hızır Hân yönetime geldiler. Onlardan sonra İbrâhîm Sultân ve ondan sonra da Devlet-Şeyh Sultân yönetime geldi. Devlet-Şeyh'ten sonra oğlu Ebû'l-Hayr Hân başa geldi. Onun da on çocuğundan biri olan Şâh Bû-

⁴⁷ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 170.

⁴⁸ Cengiz Hân'ın dört oğlundan en büyüğüdür. 1169 yılında doğdu. Babasının Merkit yağmasından dönüşü esnasında dünyaya geldiğinden kendisine “yoldan gelen” anlamında Cuci adı verildi. Cengiz Hân'ın Çin'in kuzeyindeki bozkır kavimlerini bir idare altında birleştirmesi sırasında 1218 yılında babası tarafından Kırgızlar üzerine gönderildi. Cuci buradaki halkı itâ'at altına aldıktan sonra ertesi yıl babasının maiyetinde diğer kardeşleriyle birlikte Hârezmşâhlar üzerine yapılan sefere katıldı. Bkz. Mustafa Kafalı, “Cuci Hân”, *DİA*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 78-79.

⁴⁹ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 171.

⁵⁰ Temurlar Omorov, “Türkistan'daki Özbek Hânlığının Kısaca Târîhi ve Özbek Boyları”, *Türk Bilim Araştırma Vakfı*, C. V, S. 2, Ankara 2012, s. 7-18.

⁵¹ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 41.

⁵² Bu ad *Şecere-i Türkî*'de zikredilmemektedir. Omorov, “Türkistan'daki Özbek Hânlığının Kısaca Târîhi ve Özbek Boyları” s. 10.

⁵³ “Mengü Timûr” da denmektedir. Bkz. Abdülkadir Yuvalı, “Mengü Timûr”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 138. “Müng, Ming” gibi de yazılmaktadır. Mustafa Kafalı, “Cuci Sülalesi ve Şubeleri” *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ekim 1970, s. 1; Omorov, “Türkistan'daki Özbek Hânlığının Kısaca Târîhi ve Özbek Boyları”, s. 10.

dâg Sultân Hân oldu. Şâh Bûdâg Hândan sonra Halifetü'r-rahmân, İmam-i zaman, Ebû'l-Feth Muhammed Şeybânî Hân ve kardeşi Mahmud Sultân yönetime gelmişlerdir.⁵⁴

3. Şeybânî Hânlığı ve Çevre Devletler

X/XV. yüzyılın sonlarına doğru Muhammed Şeybânî Hân'ın dedesi Ebû'l-Hayr Hân'ın liderliğinde göçebe Özbekler, Deşt-i Kıpçak'tan fetihlerle ilerleyerek yerleşik medenî bir hayatın sürüldüğü Timürlü topraklarına vâris olmak için Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'a doğru harekete geçtiler.

Şeybâniler, Cuci sülalesi üzerinde hüküm süren dört aileden birisidir. Bu sülalenin beşinci göbekten torunu olan Külüg Ming Timür, Batu'nun beşinci nesilden torunu, Özbek Hân'a sadâkatle hizmet etmiş ve kendisine tâbi kabilelere de sadâkatinin karşılığı olarak Özbek adını kazandırmıştı. Böylece ileride Özbek Devleti olarak isimlendirilecek siyasi hareketin ilk belirtileri de burada başlamıştı.⁵⁵

Özbek Hânlığı, Ebû'l-Hayr Hân zamanında oldukça geniş topraklarda rol oynamaya başlamışlardı. Ebû'l-Hayr Hân, Saray şehrini ele geçirmiş ve Ordu-yi Bâzâr'da adına hutbe okutmuştu.⁵⁶

Ebû'l-Hayr Hân'ın idaresinde, H.815 (412-1413) yılında Aral Denizi'nin ve Seyhun Irmağı'nın kuzeyinde yaşayan Özbekler; X./XVI. yüzyılın başlarından itibaren güneye doğru kararlı bir şekilde inmeye başladılar.⁵⁷ H. 831-832 (1427-1428;-1429-1430)'da Güney Sibirya'daki Tura şehrini fethettiler ve H.850 (1446-1447)'ye kadar burayı kendilerine başkent yaptılar. Cengiz Hân'ın oğlu Cuci Hân'ın yurdunda -yani Deşt-i Kıpçak'ta- H. 855 (1451-1452) senesinde Cuci soyundan olan Ebû'l-Hayr⁵⁸ padişahı ve Özbeklerin en büyük hükümdarlarındanı.⁵⁹ O hayatta iken Kiray Hân ve Canı Beg Hân yaklaşık iki yüz bin insanla birlikte ayrılarak Moğolistan'a Boğa Hân'a gittiler ve onlara Çu ve Kuzu Baş⁶⁰ tarafları yurt olarak verildi.⁶¹ Sıgnâk (bugünkü Sunâk Kurgân harabeleri), Arkuk, Suzâk, Akkurgân ve Özkent kalelerini zapt etti. Özbeklerin sağlam bir şekilde buralara yerleşmesi, daha sonraki târihleri için parlak so-

⁵⁴ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 41.

⁵⁵ Alpargu, "Türkistân Hanlıkları, Özbekler ve Özbek Hanlıkları, Terimler ve Özbeklerin Menşei", *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, Ankara 2002, s. 957-1045.

⁵⁶ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 118.

⁵⁷ Yakup Karasoy, *Şiban Hân Divânı* (İnceleme-Metin-Dizin Tıpkıbasım), Basılmamış Doktora Tezi, Danışman, Ahmet Bican Ercilasun, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s. 6.

⁵⁸ 1412'de doğdu. Moğol Hükümdarı Cuci Hân'ın en küçük oğlu Şeybânî'nin (Şibân) neslinden İbrâhîm'in torunu ve Devlet-Şeyh'in oğludur. Önce diğer Şeybânî prensleri gibi aynı aileden Cumaduk Hân'ın hizmetinde bulundu. Cumaduk Hân bir isyan sırasında öldürülünce Ebû'l-Hayr da esir düştü. Daha sonra serbest bırakılan belli başlı Özbek kabileleri ve Mangit ulusu reisi Vakkâs Big tarafından desteklenen Ebû'l-Hayr, 1429'da Batı Sibirya'da Tura (Tara) şehrinde Hân ilan edildi. Bkz. Mustafa Budak, "Ebû'l-Hayr Hân", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 325-326.

⁵⁹ Duğlat, *Târîh-i Reşîdî*, s. 190.

⁶⁰ Batı Moğolistan'da bulunan yer adlarıdır. Duğlat, *Târîh-i Reşîdî*, s. 177.

⁶¹ Giray Hân ve Can-ı Beg Hân babaları Ebû'l-Hayr hayatta iken Kalmuklarla yapılan savaşta yenilince 1457 yılında Suğnak'tan ayrılarak Şu Nehri'nin yakınlarındaki Kuzu Baş⁶¹ Mevkii'nde 1465 yılında Kazak Hânlığı'nı kurmuşlardı. bkz. Duğlat, *Târîh-i Reşîdî*, s. 22.

nuçlara yol açan bir olay sayılır. Sıġnâk bu tarihten sonra Ebû'l-Hayr Hân'ın başşehir olmuştur ve Tımûrlular'la Özbekler arasında sınır teşkil etmiştir. Ancak Ebû'l-Hayr Hân bu bölgenin güneyinde sürekli bir başarı sağlayamamış; hatta o civardaki Yesî şehri bile Tımûr'un ahfadının elinde kalmıştı. Ebû'l-Hayr'in ölümünden sonra H.875 (1469-1470) civarında ölmüştü ve bundan sonra Ebû'l-Hayr'in oğulları arasında sürekli mücadele oldu. Ebû'l-Hayr'in çocukları Moġol hanlarıyla da düşmanlık içindeydi. Çünkü onlar hep Kiray Hân ve Câni Beg Hân'in destekçileri olmuşlardı. İki yüz binden fazla orduya sahip olan Kiray ve Câni Beg Hanlar daha sonra H.870 (1465-1466) yılında Kazak Hânlığı'nı kurdular. Kiray Hân'in ölümünden sonra başa Burunduk Hân, ondan sonra da başa Câni Beg Hân'in oğlu Kasım Hân geçti. Ebû'l-Hayr'in ölümüyle tebaası en büyük oğlu Buruc Oġlan'ın etrafında toplandı. Kiray Hân ve Câni Beg Hân'in çok güçlendiğini gören Buruc Hân, onlardan uzakta olmanın daha iyi olacağını düşündü ve Türkistân'a doğru çekildi.⁶²

Deşt-i Kıpçak ahalişi olan göçebe Özbekler,⁶³ Ebû'l-Hayr Hân zamanında güçlenerek Sıġnâk'ı başkent yapmışlardı. Ebû'l-Hayr Hân'in ölümünden sonra oğlu Şeyh Haydar Hân başa geçmişti. Ancak Şeyh Haydar yönetici olarak iyi bir donanıma sahip değildi. Emirlerle karşı menfi tavrı ve idaredede belirsizlik yüzünden çevresi de kendisinden memnun değildi. Onun bu yanlış uygulamaları sebebiyle ortaya çıkan karışık durumdan Deşt-i Kıpçak'taki diğere güçler faydalanmak isteyip Şeyh Haydar Hân'a karşı savaştılar. Şeyh Haydar Hân bu devrede öldürüldü. Bu olayın Özbekler üzerindeki en mühim tesiri ortaya bir iktidar boşluğu çıkarmasıydı. Bu boşluk Özbeklerin çeşitli yerlere dağılmasına sebebiyet verdi.⁶⁴ Özbekler kısa bir süre sonra başka siyasî kuruluşla Şâh Budag'ın oğlu Şeybak (Şeybânî) Hân'ın 906/1500-1501 liderliğinde "Şeybâniler" adında güçlü bir Sünnî İslâm devleti kurmuş, Özbekleri bünyesinde toplamış ve güçlü hükümdarlar⁶⁵ çıkarmışlardır.

Ebû'l-Hayr Han öldükten sonra yerine geçen oğlu Şâh Budâġ Hân ise Yunus Hân ve Tımûrlulara karşı ülkesini koruyamamıştır. Özbeklerin siyasî hayatında, Ebû'l-Hayr Hân'dan sonra tahta geçen torunu Muhammed Şeybânî Hân; çevre liderlerin topraklarına vurkaç taktiği yaparak, pek çok yerleri topraklarına katmak suretiyle⁶⁶ Şeybânî Hânlığında yeni bir devir açmış, ayrıca Kazak Hânı Burunduk'u yenerek H. 895 (1489-1490) yılında Yesî⁶⁷ şehrinde

⁶² Duġlat, *Târîh-i Reşîdî*, s. 257.

⁶³ Duġlat, *Târîh-i Reşîdî*, s. 31.

⁶⁴ Alpargu, "Türkistân Hânlıkları", s. 557-605.

⁶⁵ Kafalı, "Cuci Sülalesi ve Şubeleri", s. 118.

⁶⁶ Duġlat, *Târîh-i Reşîdî*, s. 40.

⁶⁷ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ* adlı eserinde Ahmed Yesevî'nin mezarının bulunduğu Yesî şehri ni şöyle anlatır: "Hazret-i Hâce Yesevî'nin bulunduğu Yesî şehri çok geniş bir alana yayılmıştır. Türkistân ülkesinin tahtı olan Yesî ve çevresi bolluk içindedir. Yeşillikler içindeki bu yer gül bahçesi gibi güzel ve insanları mutludur. Yesî'nin kuzeyi de Özbek ülkesinin sınırlarındandır. Bu şehir doğudan Endicân ve Hutây sınırına dayanır. Yesî şehri ayrıca canlı bir ticaret merkezidir. Tâcirler mallarını Yesî'de satarlar. Ticaret yolu üzerinde olduğu için kervanların ve yolcuların uğradığı ve konakladığı bir şehirdir." Bkz. Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 256.

hükümdar olmuş⁶⁸ ve dedesinin bıraktığı ülke bayrağını yeniden şaha kaldırmış ve yüzyıl hüküm sürecek Şeybâniler diye anılan Özbek devletini güçlü bir şekilde tesis etmiştir.

Şeybânî Hân'ın döneminde dedesinden arta kalan parçalanmış Özbekler ayrı yerlerde hüküm sürüyordu. Özbekler dağılmış ve taht kavgalarının baş göstermesiyle birlikte aralarına düşmanlık girmişti. Şeybânî Hân bu çaresizlik ve başıboşluk içinde Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'de Sultân Ebû Sa'îd Mirzâ'nın oğlu Ahmed'in yanına geldi.⁶⁹ O hayatta olduğu sürece yanında kaldı. Daha sonra Türkistân'a gidip Mahmud Hân'ın yanına sığındı. Mahmud Hân'ın her türlü yardım ve desteğiyle Semerkant, Buhârâ ve Türkistân'ı aldı.⁷⁰ Elli bin kişilik güçlü bir ordu oluşturdu. Deşt-i Kıpçak bozkırlarında Ebü'l-Hayr'dan sonra dağılan Özbekler onun ordusuna katıldılar. Alaca Hân'ın⁷¹ yardım isteğini kırmayan Şeybânî Hân ona yardım edince otuz bin kişilik ordusuyla Şeybânî Hân'a katıldı ve Şeybânî Hân'ın ordusu daha da güçlendi.⁷²

Şeybânî Hân H.906 (1500-1501)'de Semerkant'ı ele geçirdi ve Sultân Ali Mirzâ'yı öldürdü. Çölde ve bozkırda savaşan Şeybânî ordusu, şehirlilerden oluşan Ali Mirzâ'nın ordusunu çöle çekerek Semerkant'ı ele geçirmeyi başardı. Daha sonra Debüsiyye⁷³ Kalesi'ni kuşattı ve savaşarak Kale'yi fethetti ve Kale'dekilerin tümünü kılıçtan geçirdikten sonra Buhârâ'ya gitti. Burayı üç gün kuşattıktan sonra pek çok hediyelerle yanına gelen Emîr Muhammed Ali Kadı Hârezmi⁷⁴ sayesinde kuşatmayı geri çekti ve yönetimini Emîr Muhammed Sâlih'e⁷⁵ verdi. Daha sonra Buhârâ'yı işgale yöneldi. Şehri yağmalayıp

⁶⁸ Kadir Tuğ, "Özbek Hân'ın Tahta Çıkışı, Özbek Kimliğinin Şekillenmesi ve Bazı Özbek Boyları", *Akademik Matbuat*, Yıl: 3, C. 3, S. 2, Aralık 2019, s. 49-56, <http://dergipark.gov.tr/matbuat>, (Erişim tarihi, 09.03.2021). s. 53.

⁶⁹ Duğlat, *Târih-i Reşidî*, s. 304.

⁷⁰ Rümlü, *Ahşenü't-Tevarîh*, Ed.: Abdülhüseyn Nevâi, Tahran, İntişârât-ı Bâbek, Kitaphâne-i Tahassusi-i Târih-i İslâm ve İrân, 1374, s. 368.

⁷¹ Kaynaklar; Sultân Ahmed Hân'ın Kalmuklara başarılı akınlar yapıp Tayşi İsen ile yaptığı iki savaştan muzaffer çıktığını, Kalmukların ondan çekindiği için Alaça Hân dediklerini yazar ve "Alaça Hân, Moğolcada kuşanda (öldürücü) anlamına gelir. Bu san ona yapışıp kaldı. Kendi halkı da öyle derdi. Şimdi Moğollar ondan Sultân Ahmed Hân diye bahsederler fakat tüm komşu halklar 'Alaça' derler." ifâdelerine yer verirler. (Serap Taştekin, "Moğolların Unutulan Tarihine Mirzâ Haydar Duğlat'tan Bir Katkı: Târih-i Reşidî", *Türk Târihi Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı, Yıl: 4, Sayı: 1, Bahar 2019 s. 307.)

⁷² Duğlat, *Târih-i Reşidî*, s. 305.

⁷³ Buhârâ ve Semerkant arasında bir beldedir. Bkz. Muhammed b. Ali Bursevî (Sipâhizâde Mehmed) Evzehu'l Mesâlik ilâ Mâ'rifeti'l Büldân ve'l Memâlik, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara 2019, s. 352). Semerkant'ın batısındaki yerleşim yerleri arasında Debüsi Kalesi (دبوس قلعه) kaynaklarda ziyadesiyle geçmektedir. Debüsiye şehrinde olan bu Kale, Soğd Nehri'nin güney tarafında ve Semerkant'tan Buhârâ'ya giden yol üzerinde bulunmaktadır. Semerkant ile uzaklığı 17 fersah'tır. Kermine'nin ise 5 fersah güneydoğu tarafındadır. Bkz. Hâfız Tâniş, *Şerefnâme-i Şâhî*, C. II, vr. 141a-b. Ayrıca Şeybânî Hân'ın Semerkant'ı ele geçirmesinden sonra Muhammed Bâkr (Mezid) Tarhan'ı mağlup ettiği yerdur. Bkz. Rümlü, *Ahşenü't-Tevarîh* s. 58-59; Kutgân, *Musahhirü'l-Bilâd*, s. 50, 63; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 246, 254, 268.

⁷⁴ Gıyâsüddin b. Hâce Hümâmiddin Hüseyin Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*, Haz. Celâleddin Hümâyî, C. III, IV 4. bs., Tahran, İntişârât-ı Hayyâm, 1380, C. III, s. 276.

⁷⁵ Hârezm'de dünyâya geldi. Árminius Vámbéry 1451-1455 yılları arasında doğmuş olabileceğini söyler. Adı Muhammed'dir, Sâlih ise lakâbı ve şiiirlerinde kullandığı mahlasıdır. Timûr ve torunlarının hizmetinde bulunan, özellikle Hârezm'in kültür ve siyaset hayatında etkili olmuş, şâir ve

talın etti. Böylece Semerkant, Türkistan ve Buhâra Özbek Şeybânî'nin eline geçti.⁷⁶

Muhammed Şeybânî, Timürluların iç mücadelelerinden faydalanarak bütün topraklarına sahip olan Muhammed Şeybânî Hân Fergana'ya girmesiyle Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'in fethi tamamlanmıştır. Şeybânî Hân, Hazar Denizi'nin doğu sahillerinden Doğu Türkistan'a ve Siriderya'dan merkezi Afganistan'a kadar uzanan büyük bir Özbek Devleti kurmuştur.⁷⁷ Semerkant'ı başkent yaparak Türkistan'ın yönetimini amcaları Köçkuncü ve Sevincek Hân'a vermiş, kardeşi Mahmud'a ise Buhâra'nın yönetimini bırakmıştır.⁷⁸

XVI. yüzyıl Timürlular için felaket devri oldu. Batu'nun kardeşlerinden Şeybânî'nin kolundan gelen Mirzâlar idaresindeki göçebe Özbekler, bu yüzyıl başında önce Hârezm ve Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'i, Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra da Horasan'⁷⁹ ele geçirerek Timürlü hâkimiyetine son verdiler. Safevî Hükümdarı Şâh İsmâil'in H. 916 (1510-1511) yılında Muhammed Şeybânî'yi ortadan kaldırmasından⁸⁰ yararlanan Bâbü'r'ün bütün gayretlerine rağmen Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) ve Hârezm bölgeleri Özbek hâkimiyetinden kurtarılamayarak Timürlü Hânedanı ancak Bâbü'r'ün Hindistan'da kurduğu devlet sayesinde varlığını koruyabilmiştir. Horasan bundan sonra sık sık Özbek istilasına uğramakla birlikte Safevî idaresinde kalmış⁸¹, Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) ile Hârezm yöresi Özbeklerce idare edilmişti. On iki İmam Şiilğini resmî mezhep olarak kabul eden Safevî hanlarına karşı Özbekler, Sünnilik siyaseti takip etmişlerdi. Daha çok siyasi sebeplere dayanan bu ayrılık, Horasan ve Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'in bundan sonraki fikrî ve medenî hayatlarının birbirinden farklı bir gelişme göstermesine de etki etti.⁸²

IX./XV. yüzyılda ne Timürlü ne de Türkmen hükümdarları mezhep davasını bir bayrak gibi kullanma lüzumunu duymuşlardır. Safevî Devleti'nin tamamen mezhep esasları üzerine kurulmuş olması yani Şâh İsmâil ve ondan sonra gelenlerin yalnız siyasi hükümdar değil aynı zamanda dinî lider sıfatını da taşımalarının başlıca sebebi olmuş, buna karşılık Şeybânî Hân da "İmamü'z-zamân", "Halifetü'r-rahmân" unvanları ile Sünnî İslâm dünyasının kahramanı ve önderi rolünü oynamak istemiştir.⁸³

edip emirlerin yetiştiği seçkin bir aileye mensuptur. Timürlü Hükümdarı Ebü Sa'îd Mirzâ Hân Dönemi'nde Hârezm valisi olan babası Nür Sa'îd Beg aynı zamanda büyük bir şairdi. Bkz. Nevâî, *Şâh İsmâ'il-i Safevî*, s. 77; Zaur Şükürov, "Sâlih Muhammed" *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 34-35.

⁷⁶ Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C. IV, s. 277-278.

⁷⁷ Baymirzâ Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Târîhi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 8-9.

⁷⁸ Rûmlü, *Ahsenü't-Tevârîh*, s. 370.

⁷⁹ Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C. IV, s. 608; Kadı Ahmed Gaffâri-yi Kazvinî, *Târîh-i Cihân-âra*, Haz. Müctebâ Minovî, İntişârât-i Hafız, Tahran 1343, s. 235.

⁸⁰ Kazvinî, *Târîh-i Cihân-âra*, s. 274.

⁸¹ Kazvinî, *Târîh-i Cihân-âra*, s. 240.

⁸² İsmail Aka, "Timürlular", *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2012, s. 177-180.

⁸³ İsmail Aka, "Timürlular", *Türkler*, C. VIII, s. 893-922.

Şeybânilerin târih sahnesine yerleştikleri dönemde kendilerine mirâsçı oldukları hanlıkları tanımamız, konuyu daha iyi kavramamızı sağlayacaktır. Bu bağlamda ilk önce Timürluları ele alacağız:

Cengiz neslinin iki⁸⁴ kolundan biri olan⁸⁵ Çağatay'a verilen topraklar üzerine Timürlular Devleti kurulmuştur.

Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) bölgesinde Timür, H. 761 (1360) yılında Çağatay ulusunun bölgedeki hükümlerliklerini sona erdirecek ilk girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Emîr Timür bu tarihten itibaren Mâverâünnehir'e ordular göndermiş, Semerkant'ı ele geçirmiştir.⁸⁶ Bu orduların elde ettiği askerî zaferlerin semeresi olarak H. 771 (1369-1370)'de Semerkant'ı kendisine başkent tayin etmiştir.

Güçlü bir devlet olan Timürlular, Timür zamanında Osmanlı'yı yenerek sınırlarının bir ucu İzmir ve Bursa'ya, bir ucu Pencap'a, kuzeyde Ukrayna'dan Moskova'ya kadar uzanan bir dünya imparatorluğu kurmuşlardı. Sınırlarını genişletmek isteğiyle Çin topraklarına da göz koymuş olan Timür, Çin'e sefer düzenlerken yolda ölmüştür. Emîr Timür, neticede uzun müddet Çağatay ve Cuci ulusunun üzerinde hükümferma olduğu geniş Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) bölgesini tasarrufu altına tutmaya muvaffak olmuştur. Timür ölürken yerine Pir Muhammed'i veliaht tayin etmiştir.⁸⁷ Pir Muhammed'in hükümdarlığını tanımayan Miranşâh ile Şâhruh arasında yaşanan şiddetli taht mücadelesini kazanan Şâhruh devletin başına geçmiş ve onun zamanında devlet altın çağını yaşamıştır. İlimde ve sanattaki ilerlemeler Timürlü Rönesansını başlatmıştır.⁸⁸ Vefâtından sonra Ebû Sa'id Mirzâ⁸⁹ döneminde H.859 (1455-1469) ikinci bir toparlanma safhası yaşandıysa da bu hükümdarın ardından Timür İmparatorluğu kesin şekilde parçalanmış, toprakları Timürlü Mirzâları arasında taksim edilmiştir. Bu taksimata göre Semerkant ve Buhârâ havâlisi, Ebû Sa'id'in oğullarından Sultân Ahmed Mirzâ'ya; Hindukuş ile Hisar Dağları arasındaki bölge ile Bedehşan havâlisi, ikinci oğlu Sultân Mah-

⁸⁴ Cengizden sonra başa geçen Kubilay Hân'dan sonra imparatorluk dört kola ayrılır: Çin Moğol İmparatorluğu, İlhanlı Devleti, Çağatay ve Altınorda Hânlıkları. Burada kasıt Çağataylar'dan olan Timürlular ile Altınorda'dan olan Şeybânilerdir.

⁸⁵ Diğer bir kolu ise Altınorda Hânlığıdır ki Özbeklerin cedleri Batu Hân ve Özbek Hân bu kola mensuptur.

⁸⁶ Nizâmeddin Şâmî, *Zafername, (Târih-i Futûhat-i Emîr Teymûr Gorgân)*, Tash. Feliks Taver, Çap-i Matbaâ-yi Amrika-i, Beyrut 1937, s. 27.

⁸⁷ Mustafa Kafalı, "Timür", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, C. XII, s. 336-346; Aka, "Timürlular", s. 173-177.

⁸⁸ Penâhi Simnâni, Nizâmeddin Şâmî, *Zafername-i Teymûri*, (Târih-i Futûhat-i Emîr Teymûr Gorgânî, macerây-i hunînterîn katliam-i şehrhay-i İrân) düz. Penâhi Simnâni, Sazuman-i Neşr-i Kitâb, İntişârât-i Bamdâd, 1363, Önsöz, s. 23.

⁸⁹ 1424'te doğdu. Babası Timür'un torunu Muhammed b. Miran Şâh'tır. Çocukluk ve gençlik yılları, babasının ölüm döşeginde iken kendisini emanet ettiği Uluğ Bey'in yanında Semerkant'ta geçti. Sultân Abdullah'ın daha büyük kuvvetlerin başında bizzat Yesi şehrine yürümesi üzerine Özbek Hânı Ebû'l-Hayr'dan yardım istemek zorunda kaldı. Ebû Sa'id ve Ebû'l-Hayr'ın müşterek kuvvetleri 1451 yılında Taşkent ve Hucend şehirlerini ele geçirdi; daha sonra aynı yılın Haziran ayında Semerkant yakınlarındaki Şiraz köyü civarında Sultân Abdullah'ı mağlup ederek Semerkant'a girdiler ve Ebû Sa'id'i tahta çıkardılar. Bkz. Abdülkadir Yuvalı, "Ebû Sa'id Mirzâ Hân", *DİA*, C.X, İstanbul 1994, s. 224-225.

mud Mirzâ'ya; Fergana havâlisi, üçüncü oğlu Ömer Şeyh Mirzâ'ya; Kâbil ve Gazne mıntıkaları ise dördüncü oğlu Uluğ Bey Mirzâ'ya tahsis edildi. Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) idaresini oğlu Uluğ Bey'e vermişti. Uluğ Bey'den sonra devlet idaresi kardeşlerinin çocuklarından Abdullah Mirzâ ve Bâbür Mirzâ tarafından sürdürüldü. Semerkant ve Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) hâkimi olan Abdullah Hân'ın idaresi altında bu bölgeler Ebû Sa'îd Timûr (Emir Timûr'un oğlunun torunu) tarafından ele geçirildi.

Onun, Timûr soyunun akibeti bakımından en büyük kusuru Seyhun bölgesinin padişahı Ebû'l-Hayr Hân'ın yardımını istemek zorunda kalmasıdır. Zira bu yardım talebi; Timûrluların, Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) bölgesinin idaresini Ebû'l-Hayr Hân öncülüğündeki Özbeklere devretmesinin ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Özbekleri de bu yardım sebebiyle ayak bastıkları Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) bölgesinden çıkarmak artık mümkün olmayacaktır.⁹⁰ Çünkü bu verimli topraklar Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) üzerinde kurulan Timûrlular Devleti her zaman komşu devletlerin iştahını kabartmış olduğundan Özbeklerin de bu topraklara göz koyduğunu ve devleti ele geçirmek için fırsat kolladıklarını görmekteyiz.

Timûr öldükten sonra kurduğu devlet parçalanmış, torunları ayrı ayrı devletler kurmuşlardı. Bunlardan Ebû Sa'îd Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'da, Hüseyin Baykara Horasan'da, Bâbür'ün babası Şeyh Mirzâ ise Fergana'da hüküm sürüyordu.⁹¹ Şeyh Mirzâ'nın son zamanlarında kardeşler arasında kavgalar başlamıştı. Bu iç mücadeleler devam ederken H. 899 (1494) tarihinde Şeyh Mirzâ vefât etti, yerine Bâbür geçti. Bâbür o yıllarda çocuk yaşlarında olmasına rağmen komutanları sayesinde ülkesine yapılan saldırıları püskürtebiliyordu.

4. Şah İsmail'in Şeybânî ve Yavuz Sultan Selim'le Mücadelesi

Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî ve müteakip şeyhler zamanında Safeviyye tarikâtı nam salmış; Erdebil, Anadolu, İran, Irak, Suriye, Buhârâ ve Belh çevresinde bu tarikâtın şeyhleri saygınlık kazanmışlardır. Osmanlı sultanları da bu tarikât şeyhlerine değer vermişlerdir. Tarikât şeyhleri, sonraları diğer bölgelerle beraber Şii yayılcılığı bağlamında bir devlet kurmak üzere Anadolu ile sıkı ilişkiler geliştirmişlerdir. Safiyyüddin-i Erdebilî'den sonra torunu Hoca Ali'ye H.794 (1392-1426) kadar Sünnî anlayış hâkim idi. Hoca Ali'nin şeyhliğinden itibaren tarikât Şiiliğe meyletti. Hoca Ali'den sonra başa gelen şeyhler, Şiiliği bir ideoloji haline getirdiler. Şeyh Cüneyd ve amcası Şeyh Ca'fer arasındaki tarikât mücadelesinde Şeyh Ca'fer galip ayrıldı. Siyasî hedefleri olan Şeyh Cüneyd, Erdebil'i terk ederek Anadolu'ya geçti. Önce Toroslardaki Türkmenler arasında Şiiliği yaymaya başladı. Osmanlı ülkesinde tutunamadı. Ancak düşünceleri yayılmaya devam etti.

Daha önce Karakoyunluların desteğini alan Şeyh Cüneyd, Akkoyunlu Uzun Hasan'dan da yardım gördü. Uzun Hasan, onu kız kardeşi Begüm ile

⁹⁰ Macit, *Şeybânî Hanlığı (1500-1599)*, s. 72.

⁹¹ Kazvinî, *Târih-i Cihân-ârâ*, s. 239.

evlendirdi. Bu evlilikten doğan Haydar, babası gibi siyasî ve dîni gâyelerin peşinden koştu. Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra hayatta kalan tek oğlu İsmâil, H. 905 (1499)'da Akkoyunlu Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan istifade ederek önce Şîrvânşâhî Ferruh Yesâr, ardından Akkoyunlu Elvend Bey'i yenerek H.907 (1501)'de Safevî Devleti'ni kurdu. Şiilî devlet ideolojisi haline getirdi. H.907 (1501)'de Safevî Devleti'nin kuruluşundan önce Safevî tarikatının Sünnî düşünce yapısından Şii mezhebine geçmesi ve Şâh İsmâil'in Safevî Devleti'ni kurduktan sonra bunu resmî devlet ideolojisi haline getirmesi Osmanlı Devleti'ni tedirgin etti.

H.885-918 (1481-1512) yılları arasında Osmanlı padişahı olan II. Bayezid dönemi; Şeybânî Hân'ın Özbekleri toparlamaya çalıştığı, devletinin sınırlarını genişlettiği ve Şeybâniler Devleti'nin temellerini attığı döneme rastlamaktadır. Sultân Bayezid dönemi Osmanlı Devleti'nde huzurun ve barışın en çok sağlanmaya çalışıldığı dönemdir. Bir taraftan Muhammed Şeybânî Hân'la diğer taraftan Safevî liderleri ile barış korunmaya çalışılmıştır. II. Bayezid, Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarında hüküm sürmeye başlayıp, topraklarını İran'ın içlerine kadar genişleterek Tebrîz'i başkent yapıp⁹² tahta çıkan Şâh İsmâil'e elçiler göndererek tebrik etmiş,⁹³ Safevî Hükümdarı Şâh İsmâil ve II. Bayezid arasındaki ilişkiler, II. Bayezid tahtta olduğu sürece barış içerisinde geçmiş ve bu süreçte Anadolu'daki Şii propagandası hız kesmeden devam etmiştir.

Safevî Devleti'nin Osmanlı'nın doğusunda kurulmuş olması ve daha devlet olmadan önce tarikat şeyhlerinin Anadolu'daki Türkmen boyları ile yakın ilişki içinde bulunması, Osmanlıyla mücadele içine girmesine yol açarken sınır komşu ülke olan Şeybânilerin de Safevîler ile vur kaç taktiği yaptıklarını görmekteyiz. Bir süre sonra bu iki ülkenin telaşlarında ne kadar haklı oldukları görüldü.

Akkoyunlularla akraba olan devletin mirâscısı olduklarını düşünerek iç karışıklıklardan yıkılmaya yüz tutan devletin üzerine yeni devlet kurmayı planlayan Şâh İsmâil, 906/1500 yılının Temmuz-Ağustos ayında yedi bin kişilik taraftarıyla Erzincan'dan ayrıldı. Hedefi Şîrvân ülkesiydi. Dedesinin ve babasının öcünü artık alma zamanı gelmişti.⁹⁴ Şîrvânşâh Emiri Ferruh Yesâr, İsmâil'in geldiğini duyunca ordusunu hazırladı ama ağır yenilgiden kurtulamadı.⁹⁵ Şâh İsmâil Akkoyunlu Elvend'i yenip Azerbaycân'ı ele geçirdi ve Akkoyunlu başkenti Tebrîz'i merkez edinerek H. 907 (1501)⁹⁶ yılında Sa-

⁹² Örs, "Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî...", s. 2.

⁹³ Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 457-459.

⁹⁴ Sultân Ya'kûb zamanında Şeyh Cüneyd'in oğlu, Şâh İsmâil'in babası olan Şeyh Haydar; büyük güç elde etmişti. Şîrvânşâh padişahı, güçlenen Şeyh Haydar'ın saldırılarına karşılık Sultân Ya'kûb'dan yardım istedi ve Sultân Ya'kûb'la ittifak ederek Şeyh Haydar'a saldırdılar ve Şeyh Haydar öldürüldü ve çocukları ise İstahr Kalesi'ne esir olarak gönderildi. Bkz. Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-İrân*, s. 17.

⁹⁵ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 20.

⁹⁶ Ramazan 907/1502 yılı da geçmektedir. Bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, 2. bs., Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1972, s. 152.

fevî Devleti'ni kurdu. H. 909 (1503-1504) yılında Akkoyunlu Murad Bey'le yaptığı savaşların ardından İran, Irak-ı Arab bölgesi ve Diyarbakır çevresini ele geçirmeyi başardı. H. 914 (1508-1509) yılına kadar Akkoyunlu Devleti'ne ait yerlerin tümünü topraklarına kattı.⁹⁷ Önceleri Dulkadiroğulları ile dostluk kuran Şâh İsmâil ilerleyen zamanlarda bu beyliğe de saldırmış ve topraklarını kendi ülkesine katmıştı.⁹⁸ Şâh İsmâil'in⁹⁹ kıyâmı sonucu böylece Akkoyunlu Devleti sona ermiş oldu.¹⁰⁰

Şâh İsmâil, bir süre sonra sınırlarını genişletmek için faaliyetlere başladı. Bu doğrultuda Mâzenderân, Cürcân, Lahicân ve Horasan bölgelerini hâkimiyeti altına aldı ve Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeyi fethetti. Dulkadiroğlu Alâüddevlî'ye sığınmış olan Murad Bey'in tekrar Akkoyunlu tahtına oturtulacağı haberini alması üzerine Kayseri üzerinden gelerek Maraş'a ulaştı ve buraları tahrip edip Tebrîz'e çekildi. H. 913 (1507-1508)'de Diyarbakır ve H. 914 (1508-1509)'de Bağdat, Safevîlere bağlandı.¹⁰¹

On iki İmam Şiiliğini resmî mezhep olarak kabul eden Safevîleri devlet haline getiren Şâh İsmâil'in karşısında Özbekler, Sünniliğin hâmisî olmuşlardır. Daha çok siyasî ve dinî sebeplere dayanan bu ayrılık, Horasan ve Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir)'in bundan sonraki fikrî ve medenî hayatlarının birbirinden farklı bir gelişme göstermesine de etki etti. X./XVI. yüzyıldan başlayarak Rusların Türkistan'ı istilasına kadar Sünnî-Şîî çatışması şeklinde devam eden bu kanlı mücadele, X./XVI. yüzyıldaki Çağatay-Türkmen rekabetinden başka bir şey değildi. Aradaki fark, Çağataylılar yani Timürluların yerini, kavmî bakımdan onlara yabancı olmayan Özbekler; Karakoyunlular ve Akkoyunluların yerlerini de yine bir Türkmen devleti olan Safevîler almıştı. Bu dönem mezhep mücadelesi ön safa geçmiştir. IX/XV. yüzyılda Timürlü ve Türkmen hükümdarları mezhep davasını bir bayrak gibi kullanma lüzumunu duymazken varisleri Özbekler ve Safevîler X/XVI. Yüzyıla geldiğinde mezhepler arası çatışma ve savaşlar baş göstermiştir. Safevî Devleti'nin tamamen mezhep esasları üzerine kurulmuş olması yani Şâh İsmâil ve ondan sonra gelenlerin yalnız siyasî değil, dinî lider sıfatını da taşımalarına karşılık Şeybânî Hân; "İmamü'z-zamân", "Halifetü'r-rahmân" unvanları ile Sünnî İslâm dünyasının kahramanı ve önderi rolünü oynamak istemiştir.¹⁰²

Gerek mezhep farklılıkları ve gerekse toprak kavgası olsun birbirleriyle sürekli mücadele içinde olan Şeybânî Han ve Şah İsmail son olarak H. 916 (1510) yılında Merv Kalesinin dışında giriştiği şiddetli savaşta Şeybânî Hân 1 Ramazan Cuma günü öldürülmüş, cesedi hunharca parçalanarak çeşitli illere gönderilmiştir. Bu arada yüzülen kafa derisi II. Bayezid'e gönderilirken

⁹⁷ Uzun vd., *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, s. 426-427.

⁹⁸ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 28-31.

⁹⁹ Şâh İsmâil'in annesi, Uzun Hasan'ın kızı Âlemşâh Begüm'dür. Âlemşâh Begüm'ün annesi ise Trabzon Rum İmparatoru'nun kızı Marta'dır. Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-İrân*, s. 15.

¹⁰⁰ Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-İrân*, C. IV, s. 25.

¹⁰¹ Oktay Efendiyev, "Sultân II. Bayezid ve Şâh İsmâil", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III/1. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 89-95.

¹⁰² İsmâil Aka, "Timürlular", *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2012, s. 177-180.

altınla kaplatılan kafatası ile de şarap içilmiştir. Şeybâni Hân'ın kesik eli kendisini destekleyen Mâzenderân Hâkimi Ağa Rüstem Rûzefzûn'a gönderilerek¹⁰³ Merv'de Ehl-i Sünnet katliamına girilmiş ve ileri gelen pek çok âlim ve halk öldürülmüştür.¹⁰⁴

Liderleri öldürülen Özbekler daha büyük yıkımlarla karşılaşmamak için ezeli dostu olan Osmanlı'dan yardım almak istemiş, bu sorunu Osmanlı'nın halledebileceği düşüncesiyle Özbeklerin sarayında Vakânüvis olan Huncî, Yavuz Sultân Selim'e mektup yazarak yardım istemiş, Yavuz Sultân Selim bu katliamlara kayıtsız kalmamış ve her şeyden önce Safevî meselesini kesin olarak çözmeye karar vermiştir.¹⁰⁵

Güçlü ilerleme gerçekleştiren Safevilere karşı II. Bayezid siyasi anlamda pasif kalmıştı.¹⁰⁶ Bu tehlikeyi sezinleyen Yeniçeriler II. Bayezid'i azledip yerine Yavuz Sultân Selim'i yönetime getirmişti. Yavuz Sultan Selim tahta çıkmasından hemen sonra ilk iş olarak Safevî sorunuyla ilgilendi. Safevîlerin Anadolu'daki Şii propagandaları, Osmanlı ve çevre ülke topraklarındaki faaliyetleri, Sünnîlere yapmış oldukları zulümler ve sahâbeye küfretmeleri vb. nedenlerden dolayı Sünnî mezhep hamisi olan Osmanlıları Safevilere karşı sefer yapmaya zorluyordu. 2 Recep 920 (23 Ağustos 1514)'te Hoy yakınlarındaki Çaldıran Ovası'nda¹⁰⁷ yapılan mücâdelede Osmanlı Devleti büyük bir üstünlük sağlayarak galip gelmeyi başardı. Böylelikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri kısa süreliğine de olsa Şii tehdidinden kurtulmuş oldu. Ne var ki Şii-Sünnî rekabeti görüntüsündeki Osmanlı-Safevî çatışması bununla son bulmamış, sonraki asırlarda da hız kesmeden devam etmiştir. İslâm dünyasının kültürel-medenî gelişimini yavaşlatan gelişmelerden biri olarak bu rekabet de not edilmelidir. Nitekim İslâm dünyasının bütün enerjisini tüketen bu rekabetin izdüşümlerine bugün de Yemen'den Lübnan'a, Suriye'den Irak'a hemen bütün Orta Doğu coğrafyasında rastlamaktayız.

Böylelikle X./XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti, elde ettiği büyük başarılar ile târihin sayılı imparatorluklarından biri halini aldı. İran, Kızılbaş Safevî Devleti tarafından idare edilmeye başlandı. Türkistân'a da Özbekler sağlam bir şekilde yerleştiler. Fakat bu dönemde Özbekler ne siyasi târih ne de kültür târihi bakımından mühim bir rol oynayabildiler.¹⁰⁸

¹⁰³ Şâh İsmâil onu kendisine itâ'ate çağırduğunda, "benim elim Şeybâni Hân'a bağlıdır." dediğinden dolayı Şeybâni Hân'ın kesik elini ona göndermelerindeki sebep "senin elin ona ulaşamadı ama biz onun elini sana ulaştırdık" diyerek toplantıda Şeybâni Hân'ın kesik elini önüne attılar ve bu korkudan iki üç gün sonra hayatını kaybetmiştir. (Nevâî, *Şâh İsmâ'il-i Safevî*, s. 76.)

¹⁰⁴ Kazvîni, *Târîh-i Cihan-ârâ*, s. 273-274; Nevâî, *Şâh İsmâ'il-i Safevî*, s. 75-77; Kazvîni, *Cevâhiru'l Ahbâr*, s. 127.

¹⁰⁵ Kırlangıç, "İdris-i Bidlîsi Selim Şâh-nâme", s. 135.

¹⁰⁶ Oktay Efendiyeve, "Sultân II. Bayezid ve Şâh İsmâil", *XIII. Türk Tarih Kongresi, C. III/1. Kısım*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 89-95.

¹⁰⁷ İki Çaldıran vardır. Birisi Türkiye'nin Van ilinde diğeri ise İran'ın (Batı Azarbeycan) Hoy'a yakın olan ve "Siyahçeme" diye anılan yerdedir.

¹⁰⁸ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, giriş ve s. 170.

4. Sonuç

XVI. yüzyılda güçlü bir devlet olarak kurulan Özbek Devleti Şeybâni Han liderliğinde kurulmuş ve yüzyıl Türk İslam dünyasına hükmetmiştir. “Başkenti atının üzeri olan” savaşçı komutan, Şeybâni Han devletini, yıkılmaya yüz tutan dağılmış Timurlu topraklarını ülke topraklarına katarak sınırlarını genişletmiştir. Sünnî Şeybâniler devleti kurulurken çevre bölge sınırları içinde kurulan genç Şii Safevî Devleti ile savaşılmış, bu iki devlet arasındaki siyasi ve mezhepsel bakımdan çeşitli zorluklar yaşanmıştır.

Akkoyunlu Devleti'nin yıkılarak yerine kurulan Safevî Devleti ile Timurlu toprakları üzerine kurulan Özbek Şeybâni Hanın Şah İsmâil tarafından öldürülmesi sonucu Özbeklerde ciddi anlamda siyasi ve mezhebi tedirginlik ortaya çıkmış ve bunun için Batıda güçlü devlet olan Osmanlı Devleti'yle Özbeklerin siyasi ilişkileri güçlendirilmiş ve Safevîlerin saldırılarına karşı Osmanlıdan acilen yardım talep edilmiştir. Böylece Yavuz Sultan Selim zamanında, Osmanlı'nın doğuya karşı yürüttüğü politika etkili olmuştur. Sekiz yıl boyunca Doğuya seferler düzenlenmiş ve Şii tehdidi geçici bir süre engellenmiştir. Osmanlı-Özbek ittifakı sağlanarak Safevîler ortak tehdit kabul edilmiş ve kardeş devletler arasında kanlı savaşlar ve mücadeleler olmuştur. Osmanlıyı ciddi bir tehdit olarak gören Avrupa'nın hedefi gerçekleşerek Venedik'e dayanan Osmanlı'nın Batıya karşı ilerlemesi durmuştur. Birbirleriyle mücadele eden bu devletler ne yazık ki kardeş devletler olup Cengiz soyundan gelen Türk devletleriydiler.

Bu dönemde binlerce Şii-Sünnî birbirini öldürmüş ve kardeş kanı akıtılarak bugün Ortadoğu'da siyasi anlaşmazlıkların temel sebebi olan mezhep savaşlarının ateşi yakılmıştır.

Kaynakça

- AKA, İsmail: “Timûrlular”, *DİA*, C. XXXXI, İstanbul 2012.
- ALPARGU, Mehmet: “Türkistân Hanlıkları, Özbekler ve Özbek Hanlıkları, Terimler ve Özbeklerin Menşei”, *Türkler*, C. VIII, Ankara 2002.
- ALPARSLAN, Hamid Algar ve Ali: “Hüseyin Baykara”, *DİA*, C. XVIII, İstanbul 1988.
- BARTHOLD, W: *İslâm Medeniyeti Târîhi*, Müt. M. Fuat Köprülü, 6. Bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- BUDAK, Mustafa: “Ebû'l-Hayr Hân”, *DİA*, C. X, İstanbul 1994.
- BUHÂRÎ, Hâce Bahâuddin Hasan Nisâri-yi: *Müzekkir-i Ahbâb*, Tashih: Seyyid Muhammed Fazlullâh, Delhi, Hindistan Eğitim Bakanlığı yardımıyla Dâiretu'l Me'ârif-i Osmânî Haydarabâd, 1969.
- CÜVEYNÎ, Alâuddin Atâulmülk b. Bahâuddin Muhammed: *Târîh-i Cihânguşâ*, Thk. Muhammed Kazvîni, Tahran, Müessese-i İntişârât-i Nigâh, Tahran 1391.
- DİHHUDÂ, Mirzâ 'Ali Ekber: (نسف) “Nesef” maddesi, *Lügatnâme*, C. XIV, Haz. Muhammed Müin ve Seyyid Ca'fer Şehîdî, Tahran, Müessese-i Lügatnâme-i Dihhudâ, Müessese-i İntişârât ve çap-i danişgâh-i Tahran, 1377.

- DUĞLAT, Mirzâ Muhammed Haydar: *Târîh-i Reşîdî*, Tashih. Abbas Çemenî, Oğuzhân, Tahran 1398, Almaata 2019.
- EFDNDİYEY, Oktay: "Sultân II. Bayezid ve Şâh İsmâil", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III/1. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 2002.
- GÜNDÜZ, Tufan: "Safevîler", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008.
- HAMEDÂNÎ, Reşîdüddîn Fazlullah-i: *Câmiu't-Tevârih*, Thk. Muhammed Rûşen, Tahran, İntişârât-ı Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1387.
- HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî: *Mu'cemül-Büldân*, C. I, Beyrut, Dar-u Sadr, 1977.
- HÂNDMİR, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Hüseyinî: *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-i Beşer*, Haz. Celâleddîn Hümâyî, C. III, IV 4. Bs., İntişârât-ı Hayyâm, Tahran 1380.
- HUNCÎ, Fazlullâh b. Rûzbihân: *Mihmân-nâme-i Buhârâ: Târîh-i Padişahi-yi Muhammed Şeybânî*, Haz. Menûçehr Sütüde, 2. Bs., Tahran, Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Tahrân, 1976.
- İSTAHRÎ, Ebû İshâk İbrâhîm: *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Haz. İrec Efşâr, C. I, Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, Tahran 1340.
- KAFALI, Mustafa: "Altın Orda Hânlığının Kuruluşu ve Yükseliş Devirleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. Nu: 2085*, İstanbul 1976.
- KAFALI, Mustafa: "Cuci Sülalesi ve Şubeleri" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ekim 1970.
- KAFALI, Mustafa: "Özbek Hân", *DİA*, C.XXXIV, İstanbul 2007.
- KAFALI, Mustafa: "Tîmür", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, C. XII.
- KAMALOVA, Zebiniso: "Özbeklerin Ulusal Oluşumu", *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, (MİKAD), C. I, S. 2, Aralık 2017.
- KARASOY, Yakup: "*Şiban Hân Divânı*" (*İnceleme-Metin-Dizin Tıpkıbasım*), Basılmamış Doktora Tezi, Danışman, Ahmet Bican Ercilasun, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.
- KAZVİNÎ, Kadı Ahmed Gaffâri-yi: *Târîh-i Cihân-âra*, Haz. Müctebâ Minovî, İntişârât-ı Hafız, Tahran 1343.
- KILIÇ, Nurten: "*Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Hân ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- KILIÇ, Nurten: "XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Mâverâünnehir-Özbek Hânlığı (Şibaniler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemâl Çiçek, Salim Koca, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- KUTGÂN, Muhammed Yâr b. Arap: *Musahhirü'l-Bilâd: "Târîh-i Şeybâniyân"*, Tash., Nâdire Celâlî, Merkez-i Pejûhişi-yi Mirâsi Mektûb, Tahran 2006.
- MACÎT, Abdulkadir: *Şeybânî Hânlığı (1500-1599)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları, Danışman, İsmail Safa Üstün, İstanbul 2015.
- MAKDÎSÎ, Muhammed b. Ahmed: *Ahşeni't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. <http://ar.lib.eshia.ir/> (Erişim târihi, 25.05.2021).

- MUHAMMEDCANOV, Abdullah: “Taşkent”, *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011.
- MUHAMMEDCANOV, Abdullah: “Tirmiz”, *DİA*, C. XXXXI, İstanbul 2012.
- NEVÂİ, ‘Abdü’l Hüseyin: Şâh İsmâ‘il-i Safevî: (Mecmû‘a-i Esnâd ve Mukâtebât-i Târihi bi Hemrâh-i Yaddaşthâ-yi Tafdîli), İntişârât-i Ergovân, Tahran 1368.
- NÜR MUHAMMED, Abdu’l-Hamid: “Taksimât-i hudud-i İdariy-i Hisâr-i Şâdman, salhay-i 1910-1951”, *Iranjournals.nlai.ir*, 2020 (Erişim târihi, 14.11.2020).
- OMOROV, Temurlar: “Türkistân’daki Özbek Hânlığının Kısaca Târihi ve Özbek Boyları”, *Türk Bilim Araştırma Vakfı*, C. V, S. 2, Ankara 2012.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G: “Mâverâünnehir”, *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003, s. 177-180.
- RÜMLÜ, Hasan Big: *Ahsenü’t-Tevârîh*, Ed.: Abdülhüseyin Nevâi, Tahran, İntişârât-i Bâbek, Kitaphâne-i Tahassusi-i Târih-i İslâm ve İrân, 1374.
- SAFÂ, Zebihullâh: *Târih-i Edebiyât der-İrân*, C. IV, İntişârât-i Firdevsî, Tahran 1378.
- SÜMER, Faruk: “Akkoyunlular”, *DİA*, C. II, İstanbul 1989.
- SÜMER, Faruk: *Oğuzlar (Türkmenler): Târihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, 2.bs., Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1972.
- SÜMER, Faruk: *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Şâh İsmâil ile Halefleri ve Anadolu Türkleri), Ankara, Selçuklu Târih ve Medeniyeti Enstitüsü, Güven Matbaası, 1976.
- ŞÂMÎ, Nizâmeddin: *Zafernâme*, (*Târih-i Futûhat-i Emîr Teymûr Gorgân*), Tash. Feliks Taver, Çap-i Matbaa-yi Amrika-i, Beyrut 1937.
- ŞEKER, Fâti M: *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- ŞÜKÜROV, Zaur: “Sâlih Muhammed” *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009.
- TAŞAĞIL, Ahmet: “Hoten”, *DİA*, C. XVIII, İstanbul 1998.
- TAŞTEKİN, Serap: “Moğolların Unutulan Târihine Mirzâ Haydar Duğlat’tan Bir Katkı: Târih-i Reşidi”, *Türk Târihi Araştırmaları*, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı, Yıl: 4, Sayı: 1 Bahar 2019.
- TOGAN, Zeki Velidi: *Bugünkü Türkili (Türkistân) ve Yakın Târihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- TUĞ, Kadir: “Özbek Hân’ın Tahta Çıkışı, Özbek Kimliğinin Şekillenışı ve Bazı Özbek Boyları”, *Akademik Matbuat*, Yıl: 3, C. 3, S. 2, Aralık 2019. <http://dergipark.gov.tr/matbuat>, (Erişim târihi, 09.03.2021).
- USTA, Aydın: “Üsrüşene”, *DİA*, C. XXXXII, İstanbul 2012.
- YUVALI, Abdülkadir: “Ebû Sa’id Mirzâ Hân”, *DİA*, C.X, İstanbul 1994.
- YUVALI, Abdülkadir: “Mengü Timür”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004.

Extended Abstract

Establishing The State Of The Shaybanis

The Shaybanids, who ruled Transoxiana, Fergana, Endican, Kashgar and Khwarezm and advanced to the lands of Turkistan, India and Iran and who left its mark on the 10th-11th to 16th centuries, did not receive enough attention although they witnessed a very important period in the Turkish history.

In this study, we covered the establishment of the reign of Muhammad Shaybani Khan, the first ruler of the Shaybani Khanate and the “father of conquests”, and the issues he experienced with the Safavids.

This study also covers the understanding of his attitude and actions towards the states he founded his own state in, during establishing the Shaybani Khanate, as well as the political structure of the period when this brave commander “who is on top of the horse of the capital of the state” established his state.

There is very little information about the emergence of the Uzbeks in history. Uzbeks are considered to be one of the oldest and most populous peoples of Turkistan. They are an ethnic union of Turkish tribes with a rich history and high culture. The Uzbeks come from the oldest peoples living in Central Asia and its vicinity. They were referred to as “Sogdians”, “Khwarizmians”, “Bactrians”, “Parkanians” by the name of the oasis they lived in the earliest times. The Uzbeks were also known to be descendants of the new tribes formed by the Turkish-Mongolian mixing.

The name Uzbek is a political term coined by the Shaybanids to describe the Jochi nation related to the Uzbek Khan. The tribe that supported Uzbek Khan, who took the throne of the Golden Horde, and ensured his success against other princes, became the Shaybanids. Since then, the Shaybanids were called Uzbeks because of their subordination to Uzbek Khan.

Towards the end of the 10th to 15th centuries, under the leadership of Abu al-Khayr Khan, the grandfather of Muhammed Shaybani Khan, the nomadic Uzbeks moved forward with conquests from Desht-i-Kipchak and moved to Transoxiana to inherit the lands of Timurid with a settled civilized life.

The Uzbek Khanate began to play a role in quite large lands during the time of Abu al-Khayr Khan. Abu al-Khayr Khan captured the city of Saray and delivered a sermon in his name in Ordu-yi Bazar. The Uzbeks living in the north of the Aral Sea and Seyhun River in 1412-1413 under the rule of Abu al-Khayr Khan. From the beginning of the 10th to 16th centuries, they began to descend steadily towards the south. He captured the fortresses of Signak (ruins of Sunak Kurgan these days), Arkuk, Suzak, Akkurgan and Ozkent. The solid settlement of the Uzbeks here is considered a significant event with bright results for their later history. Since then, Signak became the capital city of Abu al-Khayr Khan, and the border between the Timurids and the Uzbeks was established.

After Abu al-Khayr Khan’s death around 1469-1470, there was a constant struggle between his sons. After Abu al-Khayr Khan died, his son Sheikh Haydar Khan took over. However, Sheikh Haydar was not well equipped as a ruler. Due to his negative attitude towards the emirs and the uncertainty in the administration, those in his surroundings were not satisfied with him. The other authorities in Dasht-i-Kipchak wanted to take advantage of the messy situation that occurred as a result of his wrong practices, and they fought against Sheikh Haydar Khan. Sheikh Haydar Khan was killed at that time. The most important impact of this

event on the Uzbeks was that it created a power vacuum. This gap resulted in the Uzbeks dispersing to various places.

In the political life of the Uzbeks, his grandson Muhammed Shaybani Khan, who succeeded to the throne after Abu al-Khayr Khan started a new era in the Shaybani Khanate by making hit-and-run tactics on the lands of the surrounding leaders and adding many areas to his lands.

In the time of Shaybani Khan, the fragmented Uzbeks left behind from his grandfather ruled in separate places. The Uzbeks dispersed, and enmity broke out between them as the fight for the throne broke out. In this desperation and straying, Shaybani Khan came to Ahmed, the son of Sultan Abu Sa'id Mirza, in Transoxiana. He stayed with him till the end of his days. Then he went to Turkistan and took refuge with Mahmud Khan. He took over Samarkand, Bukhara and Turkistan with all the help and support of Mahmud Khan. He formed a strong army of fifty thousand soldiers. The Uzbeks, who dispersed after Abu al-Khayr Khan in the Deşt-i-Kipchak steppes, joined his army. When Shaybani Khan, who did not turn down Alaca Khan's request for help, helped him by joining Shaybani Khan with his army of thirty thousand people, and Shaybani Khan's army became even stronger.

The 16th century was a disastrous time for the Timurids. The nomadic Uzbeks under the rule of Mirzas, who came from the branch of Shayban, one of Batu's brothers, ended the Timurid domination by capturing first Khwarazm and Transoxiana at the beginning of this century, and then Khorasan after the death of Huseyin Baykara.

Muhammad Shaybani took advantage of the internal struggles of the Timurids and captured Bukhara and Samarkand in 1500-1501. The conquest of Transoxiana was completed when Shaybani Khan entered Fergana in 1498-1499. As a result, Muhammad Shaybani Khan, who owned all the lands of the Timurids in 1502-1503, established a strong state and dominated the Turkestan region. Soon the Uzbeks established a strong Sunni Islamic state called "Shaybani" under the leadership of Shaybak (Shaybani) Khan, son of Shah Budag, 1500-1501, gathered the Uzbeks under their body and brought out powerful rulers.

Shaybani Khan established a large Uzbek State stretching from the eastern shores of the Caspian Sea to East Turkistan and from Syr Darya to central Afghanistan. By making Samarkand the capital, he gave the administration of Turkistan to his uncles Kockuncu and Sevincek Khan and left the administration of Bukhara to his brother Mahmud.

At this time, he fought with various states, especially the Kazakhs and Safavids, and inflicted heavy defeats on them.

In the IX/XV centuries, neither Timurid nor Turkmen rulers felt the need to use the sectarian cause as a flag. However, the fact that the Safavid State was completely founded on the principles of sect, that is, Shah Ismail and those who came after him, was the main reason why they were not only political rulers, but also religious leaders. On the other hand, Shaybani Khan wanted to play the role of the hero and leader of the Sunni Islamic world with the titles "Imamu'z-zaman" and "Khalifetu'r-rahman". Then the sectarian wars, the foundation of which was laid at that time, officially started.

In this study, we also discussed the state of affairs in the surrounding state at the time of establishing the Shaybanid State.